AUDIOVIZUAL TARJIMA: BILINGVIZM VA TARJIMA MUNOSABATI

Aziza Jo'rabekova

Andijon viloyati davlat chet tillari instituti

"Tarjima nazariyasi va amaliyoti: ingliz tili" yo'nalishi, 1-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada audiovizual tarjima tushunchasi, uning asosiy turlari hamda bilingvizmning tarjima sifatiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Audiovizual tarjima jarayonida bilingval tarjimonning madaniy va lingvistik kompetensiyasi qanday ahamiyat kasb etishi tahlil qilinadi, shuningdek sohadagi global muammo va uning yechimi bo'yicha takliflar ilgari suriladi.*

Kalit so'zlar: *audiovizual tarjima, bilingvizm, subtitrlash, dublyaj, ovoz o'tkazish, madaniy moslashtirish, tarjima sifati.*

Abstract: *This article examines the concept of audiovisual translation, its main types, and the influence of bilingualism on translation quality. It analyzes the significance of a bilingual translator's cultural and linguistic competence within the audiovisual translation process, and discusses a global challenge facing the field together with proposed solutions.*

Key words: *audiovisual translation, bilingualism, subtitling, dubbing, voice-over, cultural adaptation, translation quality.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается понятие аудиовизуального перевода, его основные виды, а также влияние билингвизма на качество перевода. Анализируется значение культурной и лингвистической компетенции билингвального переводчика, а также обсуждается глобальная проблема отрасли и пути её решения.*

Ключевые слова: *аудиовизуальный перевод, билингвизм, субтитрование, дубляж, закадровый перевод, культурная адаптация, качество перевода.*

Kirish

Globallashuv jarayoni madaniyatlar va tillar o'rtasidagi aloqani jadallashtirib, audiovizual mahsulotlar — filmlar, teleseriallar, multfilmlar, hujjatli filmlar va onlayn kontent — bir tildan boshqa tilga tarjima qilinishini kundalik ehtiyojga aylantirdi. Audiovizual tarjima (AVT) tarjimashunoslikning nisbatan yosh, ammo tez rivojlanayotgan yo'nalishi bo'lib, u nafaqat lingvistik, balki vizual va audio kanallarni ham hisobga olishni talab qiladi. Bu sohaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi esa ko'p jihatdan tarjimonning bilingvizm darajasiga, ya'ni ikki tilni chuqur va tabiiy egallaganligiga bog'liq.

Zamonaviy tarjimashunoslikda audiovizual tarjima mustaqil tadqiqot yo'nalishi sifatida e'tirof etilib, uning nazariy va amaliy jihatlari bo'yicha dunyo miqyosida ko'plab ilmiy ishlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, tarjimonning bilingval kompetensiyasi ushbu jarayon sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil sifatida alohida e'tiborga loyiqdir. Mazkur maqolada audiovizual tarjima tushunchasi, uning asosiy shakllari hamda bilingvizmning tarjima jarayoniga ta'siri tahlil qilinib, ushbu ikki hodisa o'rtasidagi uzviy bog'liqlik, shuningdek sohadagi dolzarb global muammo va uning mumkin bo'lgan yechimi ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Audiovizual tarjima nima?

Audiovizual tarjima — matn, tovush va tasvir birgalikda uzatiladigan mahsulotlarni bir tildan ikkinchi tilga moslashtirish jarayoni. Yozma tarjimadan farqli o'laroq, bu yerda tarjimon faqat so'zlarni emas, balki nutq tezligi, lab harakati, ekran vaqti, madaniy kontekst va tomoshabin idrokini ham hisobga olishi kerak. AVTning asosiy turlariga quyidagilar kiradi:

• Subtitrlash (subtitling) — ekranning pastki qismida asl audio saqlangan holda yozma tarjima matnini berish. Bu usul vaqt va joy cheklovi tufayli matnni qisqartirish (kondensatsiya) mahoratini talab qiladi.

• Dublyaj (dubbing) — asl ovozni to'liq o'chirib, tarjima qilingan matnni aktyorlar tomonidan qayta ovozlantirish. Bu jarayonda "lip-sync" — lab harakatiga moslashish — muhim texnik va ijodiy vazifa hisoblanadi.

• Ovoz o'tkazish (voice-over) — asl ovoz biroz eshitilib turgan holda, uning ustidan tarjima matnini o'qish, ko'pincha hujjatli filmlar va intervyularda qo'llaniladi.

• Ko'rlar uchun audio tavsif va eshitish qobiliyati past insonlar uchun subtitrlash — bular AVTning ijtimoiy ahamiyatga ega maxsus shakllari.

Bilingvizm tushunchasi va uning tarjimadagi o'rni

Bilingvizm — bir insonning ikki tilda erkin muloqot qila olish, fikrlash va his-tuyg'ularini ifodalash qobiliyatini anglatadi. Tilshunoslar bilingvizmni bir necha turlarga ajratadilar: erta (bolalikdan ikki til muhitida o'sish) va kech bilingvizm, muvozanatli (ikki tilni bab-baravar bilish) va nomuvozanatli bilingvizm, shuningdek qo'shma va koordinatsion bilingvizm turlari.

Audiovizual tarjimon uchun bilingvizm shunchaki ikki tilni bilish emas, balki ikki madaniyatning fikrlash tarzini, idiomatik iboralarini, yumor uslubini va nutqiy odatlarini ichdan tushunishni bildiradi. Faqat lug'aviy bilim yetarli emas — chunki dialoglarda ko'pincha so'zlashuv uslubi, slenglar, kinoyalar va madaniy ishoralar uchraydi, ularni faqat chuqur bilingval ong to'g'ri anglab, boshqa tilda tabiiy tarzda qayta yaratishi mumkin.

Bilingvizmning audiovizual tarjima sifatiga ta'siri

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori darajadagi bilingvizmga ega tarjimonlar quyidagi jihatlarda ustunlikka ega bo'ladi:

• Madaniy moslashtirish (localization) — manba tildagi voqea-hodisalar, hazil-mutoyiba yoki ishoralarni maqsad til madaniyatiga mos, ammo asl ma'noni yo'qotmagan holda o'girish.

• Tabiiylik va ravonlik — dublyaj qilingan dialoglarning sun'iy emas, balki jonli suhbatga o'xshab eshitilishi, bu esa tomoshabinning filmga "kirib ketishini" ta'minlaydi.

• Registr va uslubni saqlash — rasmiy, so'zlashuv, texnik yoki she'riy uslublarni farqlab, ularni maqsad tilda mos ravishda qayta yaratish.

• Vaqt va fazoviy cheklovlarga ijodiy yechim topish — bilingval ong bir fikrni ikki tilda turlicha, ammo qisqaroq shaklda ifodalash imkoniyatlarini tezroq topadi.

Shu bilan birga, faqat bilingvizmning o'zi yetarli emas — professional AVT tarjimoni texnik vositalar (subtitr dasturlari, vaqt kodlash), kino tili grammatikasi va tinglovchi psixologiyasini ham bilishi kerak.

Amaliy misol: "Zootopia" multfilmida madaniy moslashtirish

Nazariy mulohazalarni amaliy misolda ko'rib chiqish maqsadida Walt Disney studiyasining 2016-yilda chiqqan "Zootopia" multfilmini keltirish mumkin. Filmdagi yangiliklar diktori obrazi — hayvon turi — namoyish etilgan mamlakatga qarab o'zgartirilgan: AQSh va Kanadada bu bug'u (los), Avstraliya va Yangi Zelandiyada koala, Xitoyda panda, Braziliyada esa yaguar sifatida tasvirlangan (Université de Strasbourg, Master TCLoc, 2017). Bunday yondashuv shunchaki tilni almashtirish emas, balki chuqur madaniy va bilingval-bikultural kompetensiyani talab qiluvchi mahalliylashtirish (localization) strategiyasining yorqin namunasidir — har bir mamlakat tomoshabiniga o'ziga yaqin va tanish obraz taqdim etilgan.

Multfilmning italyancha dublyaj versiyasi ustida olib borilgan ilmiy tadqiqot ham shunga yaqin xulosaga keladi: personajlarning turli italyan shevalari va aksentlari bilan gapirishi tarjima jamoasi tomonidan ongli ravishda tanlangan bo'lib, bu orqali mahalliy tomoshabinda tanish ijtimoiy-madaniy assotsiatsiyalar

uyg'otilgan (Dore, 2019). Biroq mazkur tadqiqot shuni ham ko'rsatadiki, bunday ijodiy dublyaj strategiyalari ba'zan manba matnning asl g'oyasiga — stereotiplarga qarshi kurash g'oyasiga — zid natija berishi ham mumkin. Demak, bilingval tarjimon nafaqat so'zlarni, balki butun bir vizual-madaniy kontekstni maqsad auditoriyaga moslashtirish bilan bir vaqtda, asl matnning g'oyaviy yaxlitligini saqlashga ham mas'uldir.

Audiovizual tarjimadagi asosiy qiyinchiliklar

• Izomorfizm muammosi — tilning grammatik tuzilishi bir xil bo'lmagani uchun, ba'zi tillarda bir fikrni ifodalash uchun ko'proq yoki kamroq so'z talab qilinadi, bu esa lab harakati yoki subtitr uzunligiga moslashda qiyinchilik tug'diradi.

• Madaniyatga xos elementlar — milliy taomlar, urf-odatlar, tarixiy shaxslar yoki mahalliy hazillarni boshqa madaniyat vakiliga tushunarli qilib yetkazish.

• Ekvivalentlik va yo'qotish muammosi — ba'zi so'z o'yinlari, qofiyalar yoki ikki ma'noli iboralarni to'liq tarjima qilib bo'lmaydi, shu sababli tarjimon kompensatsiya strategiyalaridan foydalanadi.

• Texnik cheklovlar — subtitrda qator uzunligi va ekranda turish vaqti, dublyajda esa aktyor ovozining lab harakatiga mosligi.

Global muammo: bilingval AVT mutaxassislarining yetishmasligi

So'nggi yillarda Netflix, Amazon Prime Video kabi striming xizmatlarining jadal rivojlanishi audiovizual kontentni o'nlab tillarga tarjima qilish ehtiyojini keskin oshirdi. Biroq striming bumi bilan bir qatorda global miqyosda malakali, bilingval va bikultural kompetensiyaga ega audiovizual tarjimonlar tanqisligi muammosi ham yuzaga keldi (Deck, 2021). Ko'plab tarjima kompaniyalari sifatli mutaxassislar yetishmasligidan shikoyat qilmoqda, bu esa ba'zan subtitr va dublyaj sifatining pasayishiga olib kelmoqda (Granell & Chaume, 2023).

Ushbu muammoning ildizlaridan biri — oliy ta'lim tizimida audiovizual tarjima bo'yicha ixtisoslashtirilgan dasturlarning yetarli emasligidir. Yevropa tarjima

magistraturalari tarmog'i (EMT) doirasida 55 ta dasturni qamrab olgan sovrunoma natijalariga ko'ra, dasturlarning katta qismida AVT alohida majburiy modul sifatida emas, balki umumiy tarjima kursining bir qismi sifatida o'qitiladi (Valdez va boshq., 2023). Bu esa bitiruvchilarning amaliy bilingval-bikultural ko'nikmalarini to'liq shakllantirmasdan mehnat bozoriga chiqishiga sabab bo'lmoqda.

Ushbu global muammoning yechimini uch yo'nalishda ko'rish mumkin. Birinchidan, oliy ta'lim muassasalarida — jumladan, O'zbekistondagi tarjima yo'nalishlarida — audiovizual tarjima va bilingval-bikultural kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan alohida, majburiy modullar joriy etilishi lozim. Ikkinchidan, sun'iy intellekt asosidagi mashina tarjimasi vositalaridan tarjimonni to'liq almashtiruvchi emas, balki uning ishini tezlashtiruvchi yordamchi vosita (inson-mashina gibrid modeli) sifatida foydalanish maqsadga muvofiq, bunda yakuniy madaniy va uslubiy tahrirni albatta bilingval mutaxassis amalga oshiradi (Granell & Chaume, 2023). Uchinchidan, tarjima sohasidagi xalqaro va mahalliy tashkilotlar tajribali AVT mutaxassislarining mehnatini adolatli taqdirlashi, shu orqali yosh kadrlarni ushbu sohaga jalb qilishi zarur. Aynan shu uchala yo'nalishning uyg'un qo'llanilishi global miqyosdagi bilingval AVT mutaxassislari tanqisligini bartaraf etishga xizmat qiladi.

Xulosa

Audiovizual tarjima zamonaviy tarjimashunoslikning eng murakkab va serqirra sohalaridan biri bo'lib, u faqat lingvistik emas, balki chuqur bilingval va bikultural (ikki madaniyatli) tafakkurni talab qiladi. Bilingvizm — bu AVT tarjimonining eng muhim professional kapitali, chunki u orqali tarjimon nafaqat so'zlarni, balki his-tuyg'ularini, madaniy ma'nolarni va nutqiy ohangni ham bir tildan ikkinchisiga tabiiy tarzda ko'chira oladi. "Zootopia" misolida ko'rilganidek, madaniy moslashtirish katta ijodiy imkoniyatlar yaratadi, biroq shu bilan birga mas'uliyat ham yuklaydi. Shu bilan bir qatorda, soha global miqyosda malakali bilingval mutaxassislar

tanqisligi kabi jiddiy muammoga duch kelmoqda — bu muammoning yechimi ta'lim tizimini isloh qilish, texnologiyadan ongli foydalanish va mutaxassislar mehnatini adolatli taqdirlashda ko'rinadi. Kelajakda sun'iy intellekt texnologiyalari AVT jarayonini tezlashtirsa-da, insoniy bilingval intuitsiya va madaniy sezgirlik hali ham ushbu sohaning markazida qolib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Chaume, F. (2012). Audiovisual Translation: Dubbing. Manchester: St Jerome Publishing / Routledge.

2. Deck, A. (2021). Lost in translation: The global streaming boom is creating a severe translator shortage. Rest of World. https://restofworld.org/2021/lost-in-translation-the-global-streaming-boom-is-creating-a-translator-shortage/

3. Díaz-Cintas, J., & Remael, A. (2007). Audiovisual Translation: Subtitling. Manchester: St Jerome Publishing.

4. Dore, M. (2019). Revoicing Otherness and Stereotypes via Dialects and Accents in Disney's Zootopia and its Italian Dubbed Version. inTRAlinea, Special Issue: The Translation of Dialects in Multimedia IV. https://www.intralinea.org/specials/article/revoicing_otherness_and_stereotypes

5. Granell, X., & Chaume, F. (2023). Audiovisual translation, translators, and technology: From automation pipe dream to human-machine convergence. Linguistica Antverpiensia, New Series - Themes in Translation Studies, 22. https://doi.org/10.52034/lans-tts.v22i.776

6. Grosjean, F. (2010). Bilingual: Life and Reality. Cambridge, MA: Harvard University Press.

7. Master TCLoc, Université de Strasbourg. (2017). Localization in the Animated Film Industry. https://mastertcloc.unistra.fr/2017/06/24/localization-animated-film/

8. Valdez, S., Secară, A., Perez, E., & Bywood, L. (2023). Audiovisual Translation and Media Accessibility Training in the EMT Network. Journal of Audiovisual Translation, 6(1), 19-44. https://doi.org/10.47476/jat.v6i1.2023.238